

„Kriminologie není kriminologií, není-li kritická“

Rozhovor se Stratem Georgoulem

Jaké jsou počátky radikální kriminologie a jak se z její historie můžeme ponaučit co do řešení současných problémů? Tyto a další otázky jsem položil Stratovi Georgoulovi, profesoru sociologie na Egejské univerzitě v Řecku a autoru již brzy třídílné knihy *The Origins of Radical Criminology*. K rozhovoru jsme se sešli v jedné z pražských kaváren den po Georgoulově přednášce *The Origins of Critical Criminology: From Homer to Renaissance*, uspořádané Jiřím Buriánkem a Zuzanou Podanou na katedře sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy 22. února 2022. Mluvili jsme o jeho teoretické práci a motivaci k sepsání tří knih zabývajících se kriminologickou prehistorií, ale také o jeho empirickém výzkumu. Jakožto obyvatel Mytilénu, hlavního města ostrova Lesbos, se Stratos stal přímým svědkem pokračující uprchlické krize, která zásadním způsobem proměnila každodenní život na dotčených řeckých ostrovech.

Václav Walach: Napsal jste třídílnou knihu o počátcích radikální kriminologie, a tak nemohu začít jinak než otázkou: co pro vás znamená radikální kriminologie?

Stratos Georgoulas: Radikální kriminologii chápu jako odvozenou od latinského slova „radix“, respektive starořeckého „ρίζα“ (rhíza). Mluvíme o kořenu problému, který existuje ve společnosti. Radikální kriminologie by měla na jedné straně pokládat otázky a pokoušet se na ně odpovědět tak, aby lidé pochopili jádro problému, jímž je potřeba společenské změny. Na straně druhé by radikální kriminologie měla mobilizovat lidi k uskutečnění této změny.

VW: Čeho se tato společenská změna týká? Zločinu, systému trestní justice nebo něčeho jiného?

SG: Takhle, nejprve musíme definovat, co je zločin. Zločin je sociální konstrukt a jako takový vzniká v rámci hlavních společenských rámců. Slova používaná ve společnosti formulují, co tato společnost považuje za zločin. Hlavním, skutečným problémem je tedy to, jak společnost funguje, a pokud tato společnost produkuje sociální újmu mnoha lidem, může jít o zločin. Nicméně slovo „zločin“ nechápeme výhradně v právním smyslu, samo právo je totiž společenským výtvozem. A my musíme zkoumat všechny sociální konstrukty, máme-li zjistit, zda společnost funguje pro blaho všech lidí. Většina minulých společností takto nefungovala a jsem si jistý, že tak nefungují ani dnes. Čili jedná se o změnu v jádře společnosti. Mluvíme o lidské evoluci, žádná společnost neexistuje věčně.

VW: Jak vás napadlo, že by nám něco důležitého o kriminologii mohli říct antičtí autoři? Historická kriminologie, pokud je mi známo, se zabývá hlavně 19. stoletím, C. Lombrosem a jeho následovníky.

SG: Ptáte se, co mě motivuje? Jsem Řek. Takže mám přístup ke starořeckým textům. Když jsem studoval, součástí našich školních osnov bylo studium Homéra, antického divadla, řecké poezie a samozřejmě filozofie. Měl jsem to štěstí, že jsem získal vzdělání na řeckých univerzitách v 80. a 90. letech, kdy byly univerzity otevřenější myšlence propojování filozofie, historie, práva, umění a kriminologie, přičemž právě jejich kombinaci chápu jako sociologii. Vzpomínám si, že už během prvních studijních let mě ovlivnila Sofoklova Antigona tím, že zpochybnila autoritu soudce, krále. Stejně tak mě zaujaly Hésiodovy příběhy, v nichž byla spravedlnost popisována jako něco, co je jen pro bohaté, jelikož pouze oni mají peníze na to, aby si ji zaplatili. A podobné myšlenky můžete najít v Homérovi, starověké poezii nebo řeckém dramatu. Snažím se tyto myšlenky a související problémy propojovat a zkoumat, za jakých okolností se objevily a proč.

Zjistil jsem, že archaická éra byla opravdu zajímavým obdobím globální historie. Aristokracie ztrácela moc na úkor střední třídy a chudých. Stále však disponovala politickou autoritou, a proto vyzyvatelé aristokracie prováděli revoluce. Právě takto se v antickém Řecku, oné kolébce demokracie, zrodila demokracie – díky revoluci. Demokracie nevznikla formou kompromisu, vznikla v důsledku revoluce. Ti, kteří bojovali a získali moc, pak přiměli lidi ke vzdělávání. Bylo nastoleno vzdělání pro všechny, nejen pro bohaté a vyvolené. A toto vzdělání se uskutečňovalo četbou Homéra a Hésioda. Jejich díla byla používána, aby si děti ve školách osvojily nový, psaný a snadno dostupný jazyk. A tak se změnil svět. Společenské změny přinesly i kulturní změny, které způsobily, že se z filozofických textů, básní a dramát staly na mnoho let učební materiály. Byly zkrátka v dané společnosti potřeba.

Mnoho lidí si možná řekne, že tato orientace na sociální změny je ztrátou času. Soustředit bychom se měli na technické záležitosti, jak to dělá administrativní kriminologie. Svým výzkumem různých proudů, které v minulosti uspěly a změnily svět, jdu proti tomuto trendu, který v současnosti v kriminologii naneštěstí převládá. Takže pokud chcete stručnou odpověď, začal jsem studovat antické řecké autory kvůli své biografii a potřebě zpochybnit nadvládu administrativní kriminologie.

VW: Co vám na administrativní kriminologii vadí?

SG: Není to věda. Jako vědec máte povinnost klást otázky, hledat jádro problému, zkoumat sebe sama a svou vědu stejně jako ty, kdo udávají její současnou podobu a pokoušejí se jí posunout kupředu. Administrativní kriminologové tohle nedělají, zajímají se pouze o řešení praktických problémů. Mnozí z nich jsou velmi inteligentní. O to víc mám potřebu se jich ptát: „Proč chcete zůstat v cele a dělat jen to, co vám druzí říkají, abyste dělali? Proč se nerozpomenete na to, jaké to je být humanisty, jak žít podle svých aspirací, vlastního přesvědčení a nadějí, tázat se a přijímat změny?“

Kriminologie není kriminologií, není-li kritická. Součástí provozování kritické kriminologie je poznávání a dekonstruování nepřátel. Pozitivismus je jedním z nich. Toto by ovšem nemělo být zaměňováno s oponováním kvantitativnímu výzkumu jako takovému. Kvantitativní analýzy mohou být součástí kritické agendy. Řekněme, že máte všechna statistická data policie. Co mohou nabídnout kritické kriminologii? Mohou nám říct, jak policie funguje v praxi. Pokud zjistíte, že podle policejních statistik páchají zločin především migranti, znamená to, že se zejména na ně policie zaměřuje. Policejní data nejsou data o kriminalitě, nýbrž především o její vlastní činnosti. Díky kvantitativnímu výzkumu můžeme tedy zjistit, jak policie pracuje nebo jak justice pracuje, což je velmi důležité.

VW: První díl *The Origins of Radical Criminology* analyzoval předsovětskou poezii a filozofii. Čím se zabývají další dva díly?

SG: Po archaickém období jsem přešel ke klasickému období, tedy k období od klasického Řecka po rané křesťanství. Dám ještě jeden příklad toho, co jsem zjistil a co pokládám za relevantní pro radikální kriminologii. Nacházíme se na konci helénistického období. Všechno je v úpadku. Vládcí se starají pouze o sebe a k témuž vedou také své lidi. Vůči tomu jsou organizovány četné revoluce a rodí se nové myšlenky. Jednou z nich je představa, že lidé jsou si rovni. To je v otrokářské společnosti skutečně radikální idea. Začátkem řecko-římské éry prohlásil helénistický král v Pergamonu, že své království odevzdává Římanům. Proti tomuto králově rozhodnutí a obecně jeho autoritě se postavili lidé vedení otrokem. Otroek započal revoluci založenou na utopické myšlence jistého filozofa, podle kterého jsou si lidé rovni. Nejen muži, ale také ženy a otroci.

Třetí díl, který jsem dokončil loni a který snad vyjde letos, se zabývá obdobím středověku, Byzantské říše a renesance. Během středověku docházelo k mnoha povstáním a revolucím. Během své včerejší přednášky jsem se zmínil o Táboritech, jejichž činy posunuly historii kupředu. A totéž platí pro různá humanistická a renesanční hnutí. Studoval jsem všechny relevantní texty, které byly dostupné v angličtině. Jsou snadno dostupné komukoli, ale bohužel je v podstatě nikdo nečte.

VW: Někdo by mohl namítnout, že jde o minulost, tak proč se jí zabývat. Může nám historie pomoci nad rámec prostého přitakání faktu, že nic nemusí trvat věčně? Co si počít s výhradou, že historie nám nijak nepomůže s řešením současných problémů?

SG: I my se jednou staneme historií. Pokud se neobeznámíme s naší minulostí, můžeme věřit, že zde budeme navždy, aktuální problémy zde budou navždy, současné vlády zde budou navždy a aktuální otázky týkající se kriminologie a společenských změn zde budou navždy. Nic z toho ale není pravdou. Chceme-li porozumět nám a našim společnostem, musíme znát svou historii a stát se její součástí.

Dnešní liberální demokracie a tržní systémy jsou považovány za jedinou možnost. Kdoví jak se na to budeme dívat za několik let nebo staletí. Musíme vědět,

jak se připravit na zítřek. Vždy musíme být připraveni na zítřek – a nejen připraveni. K dnešku musíme být kritičtí a klást si takové otázky, které nám mohou pomoci. Abychom toho dosáhli, musíme hodně studovat. Musíme studovat vše kolem nás, vše o jiných zemích a také o nás. Musí nás zajímat naše minulost, minulost našich zemí, sousedů a kontinentů. Musíme se zajímat o to, jakými různými způsoby odpovídají na důležité otázky naši přátelé a společnosti. K tomu je třeba číst filozofii a literaturu, sledovat dramata, filmy, umění atd. Musíme být zkrátka všemu otevření, abychom mohli být součástí zítřka, který přijde.

VW: Nastudoval jste dlouhý kus historie. Je něco z toho všeho, s čím jste se seznámil, co byste rád vypíchnul s ohledem na naši přítomnost?

SG: Neustálý boj. Historie nás naučila, že pokud se mnoho lidí zorganizuje, mohou vyhrát. Jakkoli chudí nebo bezmocní jsou, mohou změnit společnost ve prospěch svých zájmů. Lidé mohou pokládat nové otázky a spolu s tím objevovat nové myšlenky a pojmy. Dnes se zdá, jako by zde některé pojmy byly odjakživa. Samozřejmě to není pravda. Pojmy jako „demokracie“ nebo „izonomie“, znamenající „před zákonem jsme si rovni“, se objevily v jistém čase a na jistém místě v důsledku společenského konfliktu. Vezměte si „demokracii“. Od svého vzniku změnilo toto slovo mnohokrát svůj význam v souladu se zájmy, které tehdy ve společnosti převládaly. „Demokracie“ může znamenat „Mohu si koupit volby“, tedy systém, kde lidé volí ty, kteří je za to odměňují. Ale toto není demokracie, za kterou bojovali moji rodiče nebo bojuji já – demokracie rovnosti. Chceme-li prosadit význam odpovídající našim zájmům, musíme mít na paměti, že toho dosáhneme pouze bojem, organizováním se a kladením nových otázek. A to nejdůležitější: nikdy nesmíme spočinout v pokoji, musíme dál bojovat. Pouze neustálý boj nás může udržet ve správné stopě historického vývoje.

VW: Kritická kriminologie se zdá být velmi teoretická, v dobrém i ve zlém. Jak ji můžeme využít v politické praxi? Jak lze pomocí jejích poznatků změnit sociální realitu?

SG: To je jednoduché. Jako kritický kriminolog vždy věřím v sociální jednání a sociální jednání nemůže být bez teorie. Musíte mít teorii. Jinak nejednáte. Někdo jiný jedná skrze vás, jako když někdo loutku tahá za provázky. Takže v kritické kriminologii musíte kombinovat teorii a sociální akci. Abych parafrázoval Marxe, musíme si uvědomit, jaký je náš svět, a musíme ho také změnit. Otázka pro kritického kriminologa zní: „Jak budete fungovat uvnitř systému?“ Prvním úkolem je se ptát, co je ten systém zač. A musíme se ptát především tehdy, kdy to nikdo jiný nedělá.

Například na Lesbu, kde žijí a pracují, chtějí Evropská unie a řecká vláda postavit největší vězení pro imigranty. Proti této politice se musíme postavit. Jak? Zdůrazněním společných zájmů obyvatel řeckých ostrovů a uprchlíků. Společně jsou proti, protože vybudování vězení pro přistěhovalce promění celý ostrov na vězení. Promění ho také pro místní obyvatele, protože ve vězení žijí jak vězni, tak strážníci.

Kritický kriminolog by tedy měl zdůrazňovat společné zájmy, zvláště když většina lidí má tendenci vnímat tento problém jako problém s imigranty: „Nechci tu migranty. Nechci je, protože jsou černí, jsou to muslimové.“ Ale abychom mohli sdílené zájmy vůbec formulovat, musíme hodně studovat. Musíme vědět, jak se s tímto problémem vypořádávají jiné země jako například Austrálie. Musíme komunikovat s tamními kolegy, abychom znali jejich výzkum a politické otázky, které vznášejí. Politické a společenské jednání je součástí kriticko-kriminologické práce.

VW: Podíváme-li se na to ještě z jiného úhlu, podle mě je kritická kriminologie skvělá v dekonstruování věcí. Není však vždy jasné, jak může coby teorie posloužit k rekonstruování našich společností a politik.

SG: Kruh se uzavírá. Abychom to zjistili, musíme se seznámit s naší historií a uvědomit si to, co už víme. Jako pojem, myšlenka a praxe byla demokracie, radikální demokracie, stvořena již před dlouhou dobou. Totéž platí o jiných myšlenkách, jako je isegoria a izonomie, tj. všichni lidé jsou si rovni bez ohledu na to, jakého jsou pohlaví, rasy nebo třídy. Všechny tyto otázky byly vzneseny kritickými teoretiky v minulosti a staly se součástí společnosti. Dnes musíme bojovat za jejich uskutečnění, musíme zopakovat revoluci v Pergamonu v nových podmínkách.

VW: Před několika lety jste publikoval studii, v níž tvrdíte, že na uprchlickou krizi na Lesbu je třeba pohlížet jako na státní a státně-korporátní zločin. Proč bychom to měli dělat?

SG: Myslím, že bychom to měli vnímat jako státní zločin, státně-korporátní zločin a zločin globalizace. Jde o globalizační zločin, protože migrace je produktem globální politiky neoliberální aliance politické a ekonomické oligarchie s rasismem a někdy i fašismem, která vyvolává války. Válka produkuje uprchlíky a nelegální migraci do Evropské unie. Lidem ve válečných zónách říkali: „Můžeš jít za bratrem tady do Prahy,“ například, ale nakonec skončili na řeckém ostrově v pro ně speciálně vybudovaném vězení.

O státní zločin jde proto, že docházelo k porušování lidských práv. Podle zprávy Amnesty International byl systém pomoci uprchlíkům natolik neefektivní, že se v případě dramatického nárůstu žadatelů o azyl a neregulérních migrantů na ostrovech v Egejském moři málem zborčil. K tomu si přidejte opakovaná obvinění z mučení a jiného špatného zacházení a nadměrného používání síly ze strany policie.

Konečně jde o státně-korporátní zločin, neboť krize dala prostřednictvím interakce státu a firem vzniknout řadě podvodných schémat. Oficiální stát nepřevzal odpovědnost za poskytování potravin, bydlení, oblečení, zdravotní péči uprchlíkům, čímž se zároveň vyhnul najímání lidí potřebných k plnění těchto úkolů. Místo toho byly přiděleny prostředky nevládním neziskovým organizacím, které neváhaly a najaly množství lidí, ať už ze zahraničí, nebo z místních nezaměstnaných. Tak vznikl amalgám pracovněprávních vztahů, zahrnující neplacenou práci, špatně placenou práci, neplacené přesčasy a smlouvy obnovované každý měsíc nebo každé tři měsíce.

Pracovní smlouvy však nebyly dodržovány a zaměstnancům bylo dokonce vyhrožováno, že pokud promluví, už práci v jiné neziskovce neseženou. Ředitelé těchto organizací přitom pobírali měsíčně 4 500 eur. Zároveň mohly neziskové organizace pomoci řešit další problémy, jako je najímání přátel a voličů vládních stran, místních a regionálních úřadů. Místní obyvatelé pak byli usmiřováni prostřednictvím pronájmu budov, financování místních sdělovacích či konkrétních novinářů atd. Řecká vláda se tak vědomě rozhodla nahradit sociální stát „benevolentní“ občanskou společností, když se měla vypořádat s uprchlickou krizí. Ve všem výše uvedeném byla spousta peněz. Jaké ale bylo jejich reálné využití, zůstává otázkou.

VW: Můžete nám povědět víc o tom, jak se situace na Lesbu změnila po příchodu uprchlíků z hlediska nekalých praktik a kriminality bílých límečků?

SG: Uvedu dva nebo tři příklady, jichž jsem byl svědkem. Zaprvé, v roce 2015 připlulo loděmi téměř milion lidí. Nikdo na to nebyl připraven. A tak většina obyvatel ostrova vyšla ze svých domů a nabídla jim jídlo a vodu. Mluvíme o obrovské mobilizaci, o skutečné solidaritě. Byl jsem u toho a jsem na to velmi hrdý. Nicméně někteří na nich chtěli vydělat. Majitelé barů a kaváren prodávali lidem, kteří uprchli před válkou v Sýrii, malé lahve vody za pět eur, přestože běžná cena byla půl eura. A nebyli to jenom oni, kdo se snažili obohatit na jejich úkor.

Nyní máme nedaleko Mytilénu několik uprchlických zařízení. Vláda chce však postavit další, větší, největší vězení v Evropě. A to uprostřed ostrova, v zemi nikoho, a za spoustu peněz. Nikdo na Lesbu s tím nesouhlasí. Chce to řecká vláda, ne místní. Zřejmé to bylo před dvěma lety, když vláda vyslala proti lidem, kteří blokovali místo výstavby, stovky policistů vycvičených a vybavených pro zvládání nepokojů. Něco takového se v řecké historii ještě nestalo, byla to invaze. Místní tehdy sice vyhráli, ale ještě zdaleka není konec.

VW: V roce 2009 jste vydal knihu *Critical Criminology of Leisure*, v níž jste se věnoval zločinu v kontextu volnočasového průmyslu. Co považujete za klíčové zjištění tohoto výzkumu?

SG: Klíčovým zjištěním bylo, že kriminalita je v tomto kontextu produkována jako společenská praxe kompatibilní s dominantní strukturou, která ji definuje, totiž kapitalistickým trhem. Většinou jsme se setkávali s absencí intervence na straně institucí formální sociální kontroly. A když už zasáhly, tak vždy nanejvýš jako doplněk ke kontrole trhu a s ohledem nikoli na závažnost provinění pachatelů, nýbrž na jejich společenské postavení. Spíše než jako zločinci byli tedy stigmatizováni jako deviantní uživatelé či poskytovatelé služeb a tomu odpovídajícím způsobem trestáni, to znamená zřídka a ne moc přísně. O nezájmu oficiálních institucí se často mluví v souvislosti s černou ekonomikou. Volnočasové podniky se vyhýbají placení daní. Majitelé barů například podávali daňové formuláře, podle kterých byl jejich roční příjem nižší než příjem důchodců. Dále byly tyto podniky provozovány bez povolení,

byly využívány v rozporu s provozní licenci, fungovaly i přes potvrzené porušování hygienických předpisů nebo používání více stolů, než kolik povoluje zákon atd.

Svým výzkumem jsem tedy zjistil, že selektivní neintervenci lze vysvětlit tržní logikou a zájmem na udržování dominantních ekonomických struktur. Volnočasové podniky fungují na bázi samoregulačního systému v rámci tržních sil. Výsledkem toho je obrovské množství skryté kriminality, jednání působícího obrovskou společenskou újmu, od práce na černo, kdy servírky pracují sedm dní v týdnu, dvanáct hodin denně, jen aby získaly zdravotní a sociální pojištění, po násilné činy, znásilnění, nucenou prostituci atd. Jedna respondentka mi vyprávěla o znásilněních, jichž se dopustil její šéf. Když jsem se zeptal, proč s tím nic neudělala, odpověděla: „No, stalo se to mé kamarádce a říkala si o to.“ Nejen tato újma, ale celá struktura této hry zvané volnočasový průmysl je legitimizována všemi zúčastněnými hráči. Na to narážejí i úřady, pokud se už rozhodnou zakročit. Například je známý případ, kdy městská rada uložila sankci Ministerstvu pro oblast Egejské moře za to, že odmítalo uzavřít známý bar navštěvovaný zahraničními turisty, jak to předtím hned dvakrát nařídil Nejvyšší soud. Proces s ministerstvem se konal o dva roky později, a to jen díky tomu, že si obyvatelé ostrova stěžovali u městské rady na nečinnost státu. Nakonec to dopadlo tak, že ministerstvo prohlásilo, že pokutu samozřejmě zaplatí. Takže státní orgán raději zaplatí pokutu (de facto za někoho jiného), než aby jednal proti trhu (smích).

Jde o ohromné množství latentní kriminality, ale nikdo ji takto oficiálně nekategorizoval. Policie to neevidovala, tím pádem o tom neexistuje ani žádný statistický záznam. Není k tomu politická vůle, pokud tedy přímo nespočívá v rozhodnutí nic nedělat. Někdy si to nepřeje ani veřejnost, protože jí to přináší jasné ekonomické výhody. Volnočasové podniky jsou skutečně zajímavým místem pro kriminologický výzkum.

VW: To nás přivádí zpět k otázce politické odpovědnosti: co s tím lze dělat? Někdo to může chtít kriminalizovat, jiným může kriminalizace připadat problematičtější. Jaký je váš postoj k tomuto dilematu?

SG: Sociální hnutí mohou aspirovat jak na dekriminálnízaci, tak na kriminalizaci. Dokud se neobjevilo feministické hnutí, nebylo znásilnění v manželství vnímáno jako problém. Přitom újma, kterou působí, byla zcela zřejmá. Totéž podle mého názoru platí pro tzv. flexibilní pracovní úvazky. Sociální hnutí by se mělo snažit kriminalizovat flexibilní práci, protože je škodlivá pro pracovníky. Ale samozřejmě je třeba vzít v potaz, že i když bude tento požadavek vznesen a prosazen, neznamená to, že s tím policie a justice budou doopravdy něco dělat. V kritické kriminologii myšlenka neustálého boje znamená, že nezůstáváte u konstruování problému a jeho promítnutí do zákona, ale soustředíte se také na to, jak funguje formální sociální kontrola.

Rozhovor vedl Václav Walach, který působí mimo jiné na Ústavu politologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Rozhovor byl redakčně upraven a zkrácen.

Literatura

Georgoulas, S. (2022). *The origins of radical criminology, vol. III. From Middle Ages to Renaissance*. Cham: Palgrave MacMillan.

Georgoulas, S. (2021). *The origins of radical criminology, vol. II. From classical Greece to early Christianity*. Cham: Palgrave MacMillan.

Georgoulas, S. (2019). Refugees' crisis in Lesbos as a state and state-corporate crime. *Revista Universitară de Sociologie*, 15(1), 20–33.

Georgoulas, S. (2018). *The origins of radical criminology. From Homer to pre-Socratic philosophy*. Cham: Palgrave MacMillan.

Georgoulas, S. (2009). *Critical criminology of leisure. Theory, methodology, and a case study*. Berlin: LIT Verlag.